

Samlaren

Tidskrift för

svensk litteraturvetenskaplig forskning

Årgång 121 2000

I distribution:

Swedish Science Press

Svenska Litteratursällskapet

REDAKTIONSKOMMITTÉ:

Göteborg: Lars Lönnroth, Stina Hansson

Lund: Per Rydén, Margareta Wirmark, Eva Hættner Aurelius

Stockholm: Ingemar Algulin, Anders Cullhed

Uppsala: Bengt Landgren, Johan Svedjedal, Torsten Pettersson

Redaktörer: Hans-Göran Ekman (uppsatser) och Anna Williams (recensioner)

Inlagans typografi: Anders Svedin

Utgiven med stöd av

Humanistisk-Samhällsvetenskapliga Forskningsrådet

Bidrag till *Samlaren* insändes till Litteraturvetenskapliga institutionen, Slottet ing. A0, 752 37 Uppsala. Uppsatserna granskas av externa referenter. Ej beställda bidrag skall inlämnas i form av utskrift och efter antagning även på diskett i något av ordbehandlingsprogrammen Word for Windows eller Word Perfect.

ISBN 91-87666-18-9

ISSN 0348-6133

Printed in Sweden by
Elanders Gotab, Stockholm 2001

ser där de skilda skribenterna får sina egna avsnitt. ”Diktanalys och nykritik” heter kapitlet och sätter därmed ljust på en tredje dimension i avhandlingen här, bredvid dess fokus på texttypen och på ämnets historia i bredare mening. Frågan om nykritikens kulturella funktion är intressant. Redan föreställningen om en *ny kritik* är svaret på flera frågor på en gång, heter det: en utbildningspolitisk, en inomlitteraturvetenskaplig och en bredare kritisk, hur skulle man kunna möta den nya svåra litteraturen (s. 196)? Här finns ett helt forskningsprogram skisserat. Mats Jansson har tagit fatt i en del av det i sin bok *Kritisk tidspegel*, själv tar Magnus Jansson upp en del viktiga ting – och för min del inbillar jag mig att det skulle gå att studera detta komparativt i de nordiska länderna, just på de fält som skisseras: skola, forskning, kritik.

När *11 diktanalyser* kommer ut 1958 tänker man sig redan i förordet att det nu finns en viss trötthet inför diktanalyser. Författarna presenteras som fyra framstående kritiker, medan det rör sig om ”några vänner” på 40-talet och om ”litteraturforskare och kritiker” i *Att läsa poesi*. Men även om de är mer individuellt profilerade, så har analyserna en viss – om också bara (typo)-grafisk enhetlighet. De är kronologiskt ordnade, från Jakob Frese till Karl Vennberg, men det är mer en redaktionell åtgärd än tecken på att det är tal om något projekt. Att det är framstående kritiker det rör sig om är alltså viktigt, däremot görs det inget nummer av att man skulle bryta det litteraturhistoriska mönstret – som alltså ändå lägger sig över alltsamman.

Bengt Holmqvist arbetar som de tidigare med litteraturhistoriska kommentarer, men de är tydligt underordnade den estetiska värderingen av dikten; det syns t.ex. i hans inlägg i den överhettade debatten om ett komma i Stagnelius’ ”Endymion” (s. 244). Som nykritiker vill Holmqvist inte parafrasera, men han är desto skickligare på att etablera en ”nästan litterärt omskrivande stil” (s. 245), ibland i sekvenser som får en särskild position i texten på sidan. Det är ingen parafra, men det är fullt av textreminiscenser (s. 245) – och det är elegant!

I linje med de givna resonemangen ges inget intresse åt eventuella skillnader i temperament eller skrivsätt i vidare mening, när Magnus Jansson tar upp de olika kritikerna: det är texttypen som hålls fast. En fin observation gäller dock Sigvard Cederroth. Han var ännu mindre akademiker än de andra och utgår ofta från det som redan har sagts om en diktare – det är så det syns att det är *kritiska* frågeställningar som styr hans praktik. Korrektivet till missförstånden kring Bertil Malmberg söker Cederroth i en förståelse av hela författarskapet, ett mycket rimligt grepp, som gör att diktanalysen här kommer nära bokrecensionen.

Det rör sig i avhandlingen främst om en retorisk analys av texttypen diktanalys, sägs det i sammanfattningen. Ganska konsekvent sätts det parentes kring litteraritets-

problematiken och den enskilda analysens historicitet. Lyckligtvis gör Jansson mer: de litterära texter han tar upp och deras potentialer sprider sig förvisso in i analysexterna och vi får se hur det går till. Det är fascinerande. Och visst har analyserna fått en hel del historisk infattning.

Den texttyp som extraheras utmärks av att objektet är närvarande, in extenso. Det gör centralyrken privilegierad, på t.ex. diktens bekostnad, och många kritiker, t.ex. Cederroth, arbetar på att läsa dikten metonymiskt, få den att stå för författarskapet i dess helhet. Analyserna görs av olika skäl, de har olika legitimerande kontexter. I de sammanhangen föds de frågor som strukturerar analyserna, antingen de enskilda eller samlingarna som helhet. Vem var Kellgrens Hilma? – Vetenskap. På vilket sätt speglar Edith Södergrans ”Jag” vår tid? – Universitets- och gymnasiepedagogik. Varför är Bertil Malmbergs ”Hjärnans gästgiveri” en så utmärkt dikt? – Kritik. Frågorna är nu inte helt avgörande för analysernas produktivitet; också ”fel” eller felicitat kan ge upphov till nya kommentarer, säger Magnus Jansson generöst. Motläsningar genereras i en kommentarkultur som vår, där läsningarna ofta mimar och bekräftar dikternas egen poetik, den utnyttjar ”läsningen” som retorisk modell, följer diktens syntagm.

Till sist frågar sig Jansson om man tänka sig andra typer av diktanalys, och svarar lite svävande. Men det är klart. Låt oss bara sätta igång, tänker man. Nu vet vi ju hur texttypen ser ut. Och så experimenterar vi lite grann med den.

Avhandlingen har en frågeställning, ett problem i centrum på ett sätt som är ovanligt i vårt ämne, där vi fortfarande mest ser monografier över författare eller verk. Det är inspirerande. Och det problem som står i centrum är också centralt: hur talar och skriver vi om dikter? Det blir ingående belyst – på ett sätt som har vida implikationer, eftersom det handlar om hur ämnet har utvecklats, och om hur litteraturen hanteras i skilda litterära praktiker, vetenskapen, undervisningen, kritiken. Att man då och då kan tycka att det blir en aning närsynt kan också vara ett symptom på att avhandlingen väcker en viss otålighet och en viss lust att – gärna omedelbart – ta itu med och tänka vidare kring de stora frågor som Magnus Jansson har vågat sig in på.

Per Erik Ljung

Laurel Ann Lofsvold, *Fredrika Bremer and the Writing of America* (Litteratur teater film, nya serien, 22). Lund 1999.

Titeln på Laurel Ann Lofsvolds avhandling speglar dess dubbla syften – dels att skildra hur Bremer genom *Hemmen i den nya världen* ([HNV], 1853–54) ”skrev” ett Amerika, dels att poängtera vissa amerikanska författares roll i

bokbygget. Avhandlingen inleds med en informationstät inledning, där textläge samt stil- och genreproblem diskuteras. Återstoden av boken är harmoniskt tredelad i kapitel om ett sjuttioal sidor vardera – kapitel 2 ”The Ladies’ America”, kapitel 3 ”Representative Gentlemen” och kapitel 4 ”The Other America”. Lofsvold definierar sitt syfte som ”to determine, if possible, the affinity of ideas, literary style, and/or biography that inspired Bremer to include these texts and authors in her writing of America” (s. 22). Avhandlingens innehåll är dock vidare än så: författaren redogör såväl för den bild Bremer ger av Amerika i *Hemmen i den nya världen* som för hennes egna åsikter om landet. Det indistinkta syftet är betecknande för en viss vaghet som vidläder Lofsvolds avhandling. Oklarheten gäller inte bara vad som egentligen studeras, utan också vad författaren kommer fram till. Det hindrar inte att avhandlingen är en mångsidig studie, som fördjupar vår kunskap om Bremers amerikaitid.

Avhandlingen behandlar Bremers relation till den amerikanska miljön, och Laurel Ann Lofsvold har valt att studera *Hemmen i den nya världen* ”as an American” (s. 20). Samtidigt är det en svensk doktorsavhandling om en svensk författarinna. Trots att avhandlingen är skriven på engelska är den främst anpassad för en svensk läsekrets – författare som Geijer och Thorild får exempelvis ingen introduktion, medan amerikanska författare ägnas minibiografier. Genom sin amerikanska inriktning har Lofsvold däremot haft rika möjligheter att utnyttja modern anglosaxisk forskning (betonat på s. 23). Hon ger därför en delvis annan bild än tidigare forskare på båda sidor Atlanten. Litteraturen är väl vald och viktig. Likväl kunde Lofsvold i högre grad ha utnyttjat svenska Bremerforskare. Hänvisningar saknas exempelvis till Sophie Leijonhufvud Adlersparres och Sigrid Leijonhufvuds *Fredrika Bremer. Biografisk studie* (1896). Studien behandlar visserligen amerikaitiden kortfattat, men den är ett gediget, gammaldags arbete, som man så länge det inte finns någon modern, vetenskaplig Bremerbiografi ständigt måste återvända till.

Modernare än Adlersparre och Leijonhufvud är Brita K. Stendahls *The Education of a Self-made woman. Fredrika Bremer 1801–1865* (The Edwin Mellen Press 1994). Den är ingen strikt vetenskaplig biografi och har sina tillkortakommanden. Också till den saknas hänvisning. Ändå använder Lofsvold Gunnar Sundells betydligt populärare *Med Fredrika Bremer i Amerika* (1993). Stendahls biografi är skriven med tanke på en amerikansk publik och närmare en fjärdedel av boken upptas av amerikaitiden. Både den och Adlersparre-Leijonhufvud hade varit värda att utnyttja – hellre avfärda dem i en not än genom tystnad.

Över huvud taget har Lofsvold en tendens att vara njuigg mot tidigare forskning. När likheterna mellan Hertha-hjälten Yngve Nordins äventyrliga liv och An-

drew Jackson Downings dramatiska död diskuteras (s. 110, n. 13), hade det t.ex. inte kostat mycket på att också hänvisa till Greta Wieselgrens *Fredrika Bremer och verkligheten* (1978), som uttryckligen drar paralleller mellan den fiktive och den verkliga mannen.

Lofsvold citerar flödigt från Bremers skrifter och tidigare forskning. De förra återges i original i noterna, och översättningarna är mycket välgjorda. Vid ett par tillfällen har dock översättningen fallit bort (exempelvis s. 68, not 151). Tidigare forskning kunde däremot ha refererats i högre grad – nu citeras istället svenska forskare i engelsk översättning. Många citat är behäftade med småfel, exempelvis s. 18, n. 27 ”milda, himmelska ögon” (ska vara ”ögonen”), på s. 76 n. 183 ”alla lidande tillhör henne” (ska vara ”tillhöra”) och på s. 144 ”my young couple is made up of you and James” (ska vara ”yourself and James”).

Några formella skönhetsfläckar beror uppenbarligen på bokens korta väg från manuskript i datorn till heloriginal. Ibland har det drabbat sidangivelser (exempelvis s. 106, n. 2, där ”pp 491–408” ska vara 401–408). Oftast hänger sista raden i blockcitatet fritt – inte viktigt, men fult. Det övergripande intrycket är att citat och hänvisningar kontrollerats en gång för lite.

Noterna är klara och lättförståeliga, behagligt placerade längst ned på sidan. Ibland har Lofsvold försökt vara ekonomisk och slagit ihop två hänvisningar i samma not – så på s. 197, där ingen not finns efter blockcitatet, men däremot i löptexten efteråt. En sådan hänvisningsteknik blir otydlig och kan i värsta fall tas för otillförlitlig. Samma bekymmer uppträder när Lofsvold i avsnittet ”A Civil War Postscript” (s. 235) refererar åsikter som Bremer uttryckt i brev, utan att uppge vilka brev det gäller eller i vilken av de båda brevsamlingarna de återfinns.

Även i litteraturförteckningen (s. 243ff.) finns fel. Vid ett par tillfällen saknas serie – exempelvis på Lars Wendelius, *Fredrika Bremers amerikabild*, som ingår i *Skrifter utgivna av Svenska Litteratursällskapet*, nr 39 och Birgitta Holm, *Fredrika Bremer och den borgerliga romanens födelse*, med serietiteln *Romanens mödrar* 1. För att underlätta för den engelskspråkiga läsaren har Lofsvold i litteraturförteckningen översatt svenska titlar och underrubriker. Ibland har då uppgifter tillkommit – i *Fredrika Bremers brev* står det exempelvis ”samlade och utgivna av Klara Johanson och Ellen Kleman”, vilket Lofsvold översätter ”Collected and edited, with commentary, by...”. Formellt sett har således avhandlingen vissa brister.

*

Hemmen i den nya världen är inte bara en av Bremers mest levande böcker, utan också den mest genomforskade. Få resor är för övrigt så väldokumenterade som Bre-

mers amerikaresa. Utöver *Hemmen i den nya världen* finns många av hennes amerikabrev bevarade – i skrivande stund 162 stycken, vilket statistiskt sett innebär att hon skrev drygt ett brev var femte dag. Merparten av breven är skrivna till amerikanska vänner, på en engelska som bäst beskrivs som ”personlig”. Deras källvärde är ändå gott – givetvis måste man vid läsningen ta hänsyn till adressatens värderingar, till sammanhanget, ögonblickets upphetsning eller nedstämdhet och allt dylikt, men läget är ändå förhållandevis okomplicerat. Så är inte fallet med *Hemmen i den nya världen*. Det är Lofsvold fullt medveten om.

Hemmen i den nya världen är ett verk med dubbel publik. Den består av breven till systemen Agathe, redigerade inför tryckningen. Lofsvold diskuterar noga de biedermeier-genrer som boken kan placeras in i (brev, rese-skildring och självbiografi, s. 17–21), men berör mera i förbigående övergången från den privata till den offentliga sfären (s. 17). *Hemmen i den nya världens* vacklan mellan privat och offentligt, mellan systemens brev till Agathe och författarinnsans reseskildring till allmänheten, är ändå det större och intressantare problemet. För rese-skildringens väg från brev till bok finns tyvärr föga material att tillgå. Några brev i boken har annan adressat än systemen, och till två av breven är originalen bevarade. Brevet till den danska drottningen Caroline Amalia (*Fredrika Bremers brev*, samlade och utgivna av Klara Johanson och Ellen Kleman 1915–20 [JK], III:202–210) är ju (som Klara Johanson konstaterat i brevkomentaren) ”genomändrat och betydligt utvidgat” i reseskildringen (HNV III:256–298). Brevet till den danske biskop Martensen (HNV III:505–21; JK III:284–294) uppvisar detaljskillnader men har också fått ett längre tillägg och några extra noter. Dessa brev nämner Lofsvold och hävdar att de övriga originalbrev ”are all lost” (s. 17). Sannolikt stöder hon sig här på Wendelius, som nämner dessa brev och inga andra (s. 15). Ändå finns faktiskt ett fragment till Agathe i behåll (KB, Autografsamlingen), försett med Bremers egna rättelser. Det uppmärksammades först av Johanson och Kleman, som publicerade det utan rättelser (JK III:193–196). Brevet skrevs i Savannah 14–16 maj 1850 och återfinns i *Hemmen i den nya världen* I:409–414.

Jag är dock inte övertygad om att fragmentet kommer från ursprungsbreven till Agathe. Johanson och Kleman tolkade det så, men handstilen förefaller mig alltför välvårdad och ändringarna för få. KB rubricerar manuskriptet ”fragment av tryckmanuskriptet”. Bremers egna brev brukar vara nedklottrade med rättelser. De få tryckmanuskript som finns i behåll ser ungefär likadana ut, men har dessutom ofta lappar med tillägg klistrade här och var i texten. Sannolikt har biblioteket rätt i sin förmodan. Bläcket är blekt, med vissa ändringar i samma bläck och särskilt typografiska rättelser i mörkare bläck.

Överst på första sidan finns arknumret ”110” i det ursprungliga, blekare bläcket. Under arbetet med rese-skildringen påpekade Bremer på flera håll att hon skrev om breven (*Fredrika Bremer, Brev. Ny följd*. Tidigare ej samlade och tryckta brev utgivna av Carina Burman, 1996 [CB], I:444) eller att hon skrev dem på nytt (CB I:433, 438). Vid ett tillfälle säger hon dessutom uttryckligt att hon skriver ut breven (CB I:435). Fragmentet torde alltså vara några blad ur Bremers egen renskrift. Även om Lofsvold borde ha känt till det har således inget väsentligt undgått henne.

Till skillnad från Bremers tidiga verk utkom *Hemmen i den nya världen* under hennes eget namn. Ändå är förordet ”Till läsaren” undertecknat ”Brefskrifvarinnan” – lika anspråkslöst som när Bremer tjugofem år tidigare signerade förordet till *Teckningar utur hvardagslivet* som bokens ”lilla Författarinna”. Förordet till *Hemmen i den nya världen* är fyllt med ursäkter – boken bör läsas i ”en vänlig sinnesstämning”, den lider av ”sjelfviskhet, all autobiografies stötesten” och har kvar alltför mycket av det ”barnsliga”, som är naturligt i breven till en syster. Lofsvold påpekar med all rätt (s. 18) att detta är en pose. Bremer var en etablerad författarinna, Sveriges främsta och mest översatta. Var och en som har läst hennes brev vet att hon inte var någon klåpare i brevskrivningskonsten, hur trött, sjuk eller nedslagen hon än kunde tänkas vara.

Bremer var inte dum. Efter en mansålder i författarbranschen var hon väl insatt i författarinneskapets retorik. Ödmjukhet är landvinande i ett tal, och det lönade sig också för en kvinnlig författare att låtsas underdånig och amatörmässig – det är helt enkelt middagstalarens ”jag är ingen talare”-tema Bremer tar upp. Genom detta knep bjuder hon också in läsaren i en föregivet privat värld – i bokens eget ”hem”.

Men Bremer var författare, både när hon skrev till Agathe och när hon omskapade breven till *Hemmen i den nya världen*. Man skulle kunna urskilja tre lager i boken, skiktade som i en regnbågsdrink: Bremers känslor och upplevelser – breven till Agathe – den publicerade reseskildringen. *Hemmen i den nya världen* är ett litterärt verk som beskriver författarinnsans upplevelser i ett verkligt Amerika. Med sina olika målgrupper och genrer vacklar således *Hemmen i den nya världen* mellan två sfärer – den privata och den offentliga.

För uttolkaren är denna dubbelhet ett bekymmer, vilket Lofsvold är medveten om. Vid ett tillfälle (s. 79) går hon t.o.m. längre än brukligt i synen på *Hemmen i den nya världen* som litterärt verk när hon urskiljer hur Bremer använder romanens konstgrepp bl.a. genom att ”treating individuals as exemplars and focusing particularly on the home”. Ändå har Lofsvold svårt att hålla sig på tolkningens smala stig. Ofta refererar hon till *Hemmen i den nya världen* med exempelvis ”Fredrika Bremer reports to Agathe” (bl.a. s. 30, 61, III, 150).

Det kan vara frestande att sätta likhetstecken mellan den Fredrika Bremer som figurerar på *Hemmen i den nya världens* sidor och den författarinna som en gång levde. Ska man då lita på Bremer när hon i reseskildringen suckar: ”Jag känner också stundom, som om en bok öfver Amerika ville sticka upp hufvudet inom mig. Men den ser bra olika ut med alla andra böcker” (HNV I:287)? Lofsvold gör det (s. 15f.). Orden kan ha stått i breven till Agathe – det vet vi inte – men vi möter dem i den bok det blev. Också 1853 års läsare förstod av förordet att *Hemmen i den nya världen* blev en annan slags bok än Bremer trodde i mars 1850. För reseskildringens tillkomst är det säkrare att söka i brevmaterialet. I januari 1850 nämner Bremer en hypotetisk amerikabok i flera brev (CB I:283, 286). Redan så tidigt som i november 1851, bara några veckor efter hemkomsten, hade hon beslutat hur boken skulle te sig: ”I shall write over again, with additions, the letters I from your homes wrote to my home, to my Innermost”, skriver hon till sina amerikanska vänner Marcus och Rebecca Spring (CB I:421). Titeln bestämde hon i december, och i mars 1852 började hon skriva boken (CB I:433).

När man studerar Bremers upplevelse och uppfattning av Amerika – inte *Hemmen i den nya världen* som litterärt verk – kan breven ge ökad bakgrundsskärp. Lofsvold förklarar tidigt (s. 28) sin avsikt att utnyttja breven som jämförelsematerial. Det sker i viss mån. Ett kraftfullare utnyttjande av det rika brevmaterialet hade dock varit både möjligt och önskvärt. Många av breven – särskilt de till makarna Downing – är påfallande lika *Hemmen i den nya världen* i motivval och ordvändningar. Samtidigt finns det stora skillnader. En jämförelse skulle kunna lägga intressanta skillnader i dagen och säga åtskilligt om reseskildringens retorik. Den uppgiften återstår dock för forskningen. Som exempel kan vi nöja oss med skildringen av falangstärerna, dessa foureristiska idealsamhällen. I avhandlingen behandlas de på s. 51, där ett långt citat från *Hemmen i den nya världen* får belysa att Bremer visserligen uppskattade falangstärernas ideologi, men inte deras trängsel, tvång och stökighet.

Bland Bremers brev finns ett till Downings, påbörjat två dagar före brevet i *Hemmen i den nya världen* (10/11 1849) och tämligen likt det i uppbyggnad och innehåll (CB I:258f.). Bremer själv har en blygsammare roll i brevet än i reseskildringen. Dessutom är hon mera ironisk mot enskilda personer – men betydligt vänligare mot falangstärerna. Till Downings förklarar Bremer att hon var ”truly glad to have been there and pleased with much of what I had seen”. Såväl i brev som i reseskildring påpekar hon att hon ”preffer'd the old way”, men medan hon i reseskildringen är inte en ”smula mera omvänd för egen räkning” (HNV I:95) låter hon Downings få veta: ”Still I must say it and feel it: The old way is that of the setting day; the new is that of the rising one, and has the promi-

se of a great futurity.” Det kan inom parentes tilläggas att Bremer 1856 övervägde att efter sin Europaresa tillbringa ett år på en annan falangstär, Eaglewood (bl.a. CB II: 188, 191 f.).

Exemplet visar hur Bremer i *Hemmen i den nya världen* anpassat sig efter sin publik – kanske efter systemen Agathe, kanske efter bokens läsekrets. Hennes falangstärbesök hade mött ironiska kommentarer i den svenska pressen, vilket Bremer visste när hon bearbetade om sina resebrev. Skulle publiken köpa boken var det klokt att smeka den medhårs – låt vara att mamsell Bremer skrev om fruntimrens frigörelse, men hon gav ändå de allrasötaste skildringar av hemmets frid och ro. Inte fick hon visa sig anstucken av Fourieristiska tankar, som en revolutionär eller Almquist. Feg var inte Bremer, men en nog slug författarinna att värna om sin läsekrets.

*

Avhandlingens kapitel 2 och 3 är nära besläktade. I det förra behandlas tre kvinnliga författare, som Bremer uppmärksammar i *Hemmen i den nya världen*: poeten Anne C. Lynch, romanförfattarinnan Catharine M. Sedgwick och journalisten Margaret Fuller. De två förra hörde till Bremers amerikanska umgänge. Inledningsvis ger Lofsvold korta biografier över de tre amerikanska författarinnorna samt diskuterar Bremers inställning till den amerikanska kvinnan och de fyra författarinnornas inställning till bl.a. religion, utbildning och äktenskap. För Bremer, liksom för många av hennes yrkessystrar, var författarskapet ett kall, viktigare än äktenskapet. Det var också ett sätt att göra gott – en konstnärlig välgörenhet – och romanerna hade inte sällan moraliska budskap.

Kapitel 3 behandlar tre herrar, som alla hörde till Bremers amerikanska vänner: trädgårdsarkitekten Andrew Jackson Downing, poeten James Russell Lowell och författaren Ralph Waldo Emerson. Liksom kvinnorna får de varsin minibiografi. Downing kontaktade Bremer redan 1846 och inbjöd henne upprepade gånger till Amerika. Downing var, som Lofsvold säger, den första länken i Bremers intellektuella, amerikanska kedja. Genom honom och hans hustru gjorde hon sin första – litterära – bekantskap med Lowell och Emerson. Ibland tenderar Lofsvold att betona de amerikanska författarna på bekostnad av Bremer. Det gäller särskilt Downing, Lowell och Emerson, som får så stort utrymme att avhandlingsämnet nästan tappas bort.

Downing var den nya världens arkitekt, som gjorde Bremer medveten om hemmets arkitektur och formgivning. Lowell var den nya världens poet. Lofsvold visar hur Bremer i *Hemmen i den nya världen* tolkade in amerikanska aspekter i hans dikter. I ”Prometheus” såg hon exempelvis titelgestalten som en sinnebild för den nya världen, som trotsar Jupiter/den gamla världen. Dikten

är ett av de exempel på amerikansk litteratur som återges i översättning i *Hemmen i den nya världen*. Här introducerade också Bremer Emersons essäer för svensk publik. Lofsvold finner Bremer vara en utmärkt översättare, även om hon då och då modifierar verkens tendens.

Urvalet hör till det, som alltid kan kritiserats i en avhandling. Bremer hade ett så rikt socialt och intellektuellt liv i Amerika, att det är svårt att sovra bland hennes kontakter. Dessutom mötte hon fler manliga författare än kvinnliga kolleger. Bland de manliga författarna har bl.a. Longfellow valts bort. En kvinna, som betydde mycket för henne, var Maria White Lowell, James Russell Lowells hustru. Bremer uttalar sig i *Hemmen i den nya världen* om hennes diktning, men vi vet inte vilka dikter hon läst. I avhandlingen diskuteras Maria White Lowell, men bara som bihang till maken (s. 141–144). Hon hade varit en möjlig kandidat till en egen sektion i damkapitlet – hon var författarinna, hon var engagerad slaverimotståndare och politiskt radikal. Till skillnad från Sedgwick, vars betydelse för Bremer var ganska begränsad, stod Maria Lowell författarinnan nära. Man kan givetvis diskutera vilken aspekt av ett författarskap som ska prioriteras. Nära vänner influerade Bremer direkt med sina tankar (som Downing och de mindre vittora makarna Spring), medan författare hon inte alls mötte (som Beecher-Stowe) eller bara mötte hastigt (som historikern Bancroft) påverkade henne genom sina verk. Utom i fallet Fuller prioriterar Lofsvold den privata kontakten och vänskapen framför mera litterära influenser.

En ofrånkomlig aspekt av Bremers författarskap är ständsfrågan. I Amerika bodde hon ofta som gäst i högre ståndshem, och Lofsvold anar en omedvetenhet hos Bremer, som aldrig poängterar att de var otypiska (s. 40). Sanningen är att Bremer själv var högre ståndsdam. Fadern var välbärgad brukspatron, men familjen bodde på ett slott och levde aristokratiskt. Bremer var inte omedveten om ståndsskillnader. I Amerika rörde hon sig i alla slags miljöer. Lofsvold noterar en social skillnad mellan "fruntimmer" och "qvinnor" ("ladies" resp. "women", s. 42), något jag först fann tveksamt. För ordet "fruntimmer" har SAOB först i fjärde rummet "förnäm kvinna, dam" (jfr s. 42, n. 56). Efter en elektronisk sökning i Bremers brev fann jag att Lofsvold hade rätt. Ordet "fruntimmer" har nästan alltid betydelsen "dam" i Bremers brev – det används t.ex. om Sophie von Knorring 1841 (CB I:133) och om "den bildade klassens fruntimmer" (CB I:177) 1844. När hennes engelska översättarinna Mary Howitt undrade över ordet "fruntimmerskammaren" i *Hertha* gav Bremer själv översättningen "the ladies chamber" (CB II:162). Fruntimmer och herrar hör samman. Däremot är inte ordet "qvinna" socialt deklarerande, utan rent könsbeskrivande.

Den sociala aspekten spelar in också i utbildningsfrågan, som ägnas stort utrymme i kapitel 2. Liksom Bremer

kom de amerikanska författarinnorna från goda omständigheter och fick (med undantag av Fuller) ståndsmässig uppfostran. Det är en vanlig föreställning att 1800-talets flickutbildning var undermålig. Bremer klagade själv på sina studier. Lofsvold kallar dem "patchwork" och uppger att de bestod av "music, drawing, Christian religion, foreign languages, and deportment" (s. 55). Det är dock inte hela sanningen. På många sätt fick istället flickorna Bremer en god utbildning. Franska språket var basen i uppfostran. Fredrika studerade det från fem års ålder och förväntades några år senare spela teaterpjäser på språket. Längre fram läste flickorna engelska, italienska och tyska. Till pluggämnen hörde också historia och geografi – i det senare fallet redogjorde Fredrika bättre för landets produkter än dess gränser. I teckning, dans och musik undervisades barnen av specialister.

Flickorna Bremer saknade inte heller uppmuntran i vitterheten. Dikter och dramatiska upptåg var viktiga i familjen. När Fredrika var femton år gammal påbörjade dessutom hon och syster Charlotte en översättning av Kaspar Friedrich Lossius didaktiskt religiösa barnbok *Gumal und Lina*. Efter två år hade de översatt varsin volym, som överlämnades i julklapp till den stränge fadern. Denne blev så förtjust att han lät trycka volymerna (C.E. Ekmarck, Strängnäs 1819). Språkligt bär dock översättningen starka spår av tyskan. Bremers litterära stil var uppenbarligen ännu inte uppövd.

När Bremer i vuxen ålder beskrev sin uppfostran som "kaotisk" handlade det nog snarare om bristen på djup och metod, inte om kvaliteten i undervisningen. Flickorna fick bara provsmaka på kunskapen, men aldrig tömma buteljen i botten. Utbildningen lämnade Fredrika ständigt törstig. Tidens flickuppfostningsideal stämde bra överens med det mindre bekanta av Apollontempels mottot i Delfi: "Ingenting i övermått."

När Bremer först övervägde att resa till Amerika var det kvinnornas ställning som intresserade henne. Därför är det inte att undra på att hon i reseskildringen ägnar stort utrymme åt kvinnors och flickors villkor – deras uppfostran, deras liv, deras ställning. Denna aspekt behandlas i Lofsvolds andra kapitel. Bremer ansåg att män och kvinnor var olika och passade inom olika fält – mannen i det offentliga livet och kvinnan i hemmet. Hierarkiskt låg dock man och kvinna på samma nivå – kvinnan påverkade mannen och mannen påverkade offentligheten. Tanken på olika sfärer har sin grund i romantisk kvinnoosyn, där kvinnan representerar det andliga, eteriska och t.o.m. mystiska. I Bremers romaner är dock även de vackra flickorna mestadels jordnära och handlingskraftiga.

Lofsvold gör i avsnittet "Great Writers and 'scribbling women'" (s. 64–77) en förtjänstfull genomgång av kvinnliga och manliga litterära verk och behandlar kvinnoosynen mera allmänt i avsnittet "Mothers and Citi-

zens” (s. 78–82). I det förra partiet betonar Lofsvold Bremers tro på hemmet som samhällets grund och moderligheten som den mjölk som håller mänskligheten vid liv. Ordet ”hem” sträcker Lofsvold även till andra ”moderliga” institutioner. Även om titeln *Hemmen i den nya världen* ju knappast innebär att boken enbart handlar om hem (det vore svårt att tänja ordet ända till Amerikas senat, som Bremer besökte) har nog Lofsvold fog för sin tolkning. I ett brev till sin unga amerikanska väninna Anne Whitney skrev Bremer 1852 om flickors utbildning: ”The best Schoolhouse for a girl must ever be the home, but the home with the great home enclosed in the little one not the narrow household-home alone. This is very imperfectly said, dearest Anne” (CB I:428). Bremer avser alltså ett stort hembegrepp, som inom sig rymmer det verkliga hemmet, dvs. ”hushållet”.

Beräffande Bremers syn på kvinnans ställning vacklar Lofsvold ibland och får Bremer att framstå som ”tam”, som något av en bakåtsträvare och en inte nog god feminist. Kanske är det schablonbilden av ”the maiden aunt of the whole human race” som gör sig gällande. Visserligen är det lovvärt att Lofsvold inte placerar Bremer på den sedvanliga gammalfeministiska piedestalen, men man bör visa sitt avhandlingsämne rättvisa. Lofsvold påpekar att Bremer särskilt ”approved and advocated” kvinnoarbeten som kunde ske i hemmet (s. 101), och att hon var ”reluctant to see women move beyond their ’sphere’” (s. 103). Varje gång Bremer har invändningar mot en kvinnlig landvinning tycks Lofsvold ta för givet att författarinnan var antifeminist. Så var dock knappast fallet. Från Bremers besök 1851 på ett college för kvinnliga läkare tar Lofsvold enbart upp författarinns tidstypiska (möjlig könsdiskriminerande) uppfattning att kvinnor var särskilt lämpade att utöva förebyggande medicin, i synnerhet på barn och andra kvinnor. Däremot avstår hon från att citera Bremers entusiastiska utrop: ”O! den som vore ännu ung och finge egna sitt lif åt denna herrliga vetenskap!” (HNV III:411). De kvinnliga formgivningsskolor som Bremer besökte avfärdar Lofsvold med en mening – i *Hemmen i den nya världen* ägnas de flera entusiastiska sidor och får dessutom stort utrymme i Bremers engelska reseminnen, där de tjänar som kontrast till Englands sämre konstutbildning. I kvinnoaksmanifestet *Hertha* (1856) skrev Bremer att man inte ska säga ”detta är Mannens del och detta är Qvinnans del” utan att båda könen är ”delar af samma Mensklighet, kallade att tjena Gud, den ena som Man, den andra som Qvinna, enligt den gåfva och den kraft som Han gifvit” (s. 215).

Bremer var påverkad av sin tids kvinnoosyn, men som i alla frågor lät hon bli att säga antingen-eller. Det hindrar inte att hon verkligen ansåg kvinnor vårdande. Med en modern term skulle man kanske kunna kalla Bremer ”särartsfeminist”. Hon menade däremot inte att kvinnan

nödvändigtvis skulle hålla sig i hemmet. I efterordet till *Hertha* förmodade hon att ”en Gudomlig dragning skall alltid föra flertalet qvinnor till hemmets härd; [...] men de skola, under frihetens system, blifva det med ett högre medvetande” (”Bilaga”, s. XIII). Hon poängterar samtidigt att det måste vara möjligt för den goda medborgarinnan att välja annan bana och ändå ”förblifva kvinnor”. Alla skulle således tjäna Gud – eller mänskligheten, eller staten, eller vad man nu vill kalla det – efter bästa förmåga, oavsett kön.

Grunden i Bremers feminism ligger således inte i en yttre frigörelse utan i en inre – grundfrågan i *Hertha* lika väl som i *Hemmen i den nya världen* är utbildningen. Hon slog själv fast att för kvinnan finns ingen hjälp annat än ”i en mera djupgående bildning och mera medborgerlig utveckling” (HNV III:425). Först när man lärt sig tänka och analysera var man hel människa. Bremer aspirerade aldrig på att vara man, utan såg det kvinnliga som en förtjänst. Därför reagerar hon negativt när hon vid ett anti-slaverimöte hör en kvinnlig vältalare följa den manliga vältalighetstraditionen, istället för att lägga an på det som är specifikt ”kvinnligt” (HNV I:228). Det handlar inte bara om decorum utan också om intellektuell hederlighet.

Hederlighet var viktig för Bremer. Hon var mån om att alltid bedöma allting rättvist, även om omständigheterna var tveksamma. Detta gällde även slavfrågan, som studeras i avhandlingens fjärde och sista kapitel. Här hade Bremer delvis tagit ställning redan innan hon kom till Amerika. Ämnet får stort utrymme i *Hemmen i den nya världen*, där Bremer utifrån olika synsätt försöker komma till klarhet med problemen. Bremer hade ju – som Geijer uttryckte det – ”ögon i skallen” och ville själv skapa sig en uppfattning om slaveriet. Under sin vistelse i Södern talade hon med slavar och slavägare, hon besökte slavmarknader och mötte slavar som satt i fängelse för att gottgöra sin herres skulder. Dessutom vandrade hon ut på fälten och smakade på slavarnas mat – ett gott exempel på hur Bremers bedrev sina efterforskningar både här och på senare resor. Hon undersöker, frågar, studerar och smakar på livet. Bremer var ingen kvinna som böjde sig för auktoriteter. Hon skapade sig en egen bild.

Bremers inställning till slaveriet har tidigare behandlats av flera forskare, mest ingående av Wendelius och Qvist. Författarinnan var definitivt slaverimotståndare, men pläderade för boklig och kristen utbildning av slaverna som en grundförutsättning för slaveriets upphävande. Under amerikavistelsen studerade hon skrifter i slavfrågan, och efter hemkomsten läste hon Harriet Beecher-Stowes *Uncle Tom's Cabin*, som trycktes som följetong juni 1851–april 1852. Bremer hälsade den med entusiasm, men var dessutom mycket belåten med sin egen skildring av slavfrågan i *Hemmen i den nya världen*. Hon ansåg den viktig för att sprida kunskap om slavarnas vill-

kor. I ett brev till vännerna Marcus och Rebecca Spring hävdade hon att om skildringen fick den verkan hon hoppades ”then indeed I must look upon my coming to your land and what met me there as Gods special will. Then certainly I had not myself plans or any intentions to work in that directions” (CB II:72).

Uttalandet kan ses som arrogant (som Lofsvold gör på s. 240), men också som ett utslag av yrkesstolthet. Man kan urskilja hur den mogna Bremer alltmär arbetar med budskap – slavfrågan i *Hemmen i den nya världen* är ett exempel, kvinnans myndighet i *Hertha* ett annat. Algot Werin hävdade i en artikel i SDS 20/7 1928 (som Lofsvold inte uppmärksammar) att det berodde på direkt inverkan från *Uncle Tom's Cabin*. I reseskildringens ”Bihang” böjer sig dock Bremer för Harriet Beecher Stowes auktoritet som slaveriskildrare genom att lovord *Uncle Tom's Cabin* och försäkra att Beecher Stowe ”hulpit mig ifrån detta mig icke behagliga offentliggörande” av vissa syner i slavstaterna.

Lofsvold redogör ingående för Bremers skildring av slaveriet, hur hon tar ställning mot det men samtidigt gång på gång hävdar att det inte bör upphävas förrän slaverna utbildats. Här är avhandlingsförfattaren så mån om att ge en välavvägd bild, att Bremers distinkta uttalanden mot slaveriet kommer i skymundan för alla förbehåll. Ingen som har läst *Hemmen i den nya världen* kan tvivla på hennes inställning i frågan.

Med nödvändighet kommer man in på Bremers syn på de svarta, som är schablonartad, men inte negativ. Hon var förtjust i deras musik och gudstjänster (till skillnad från väninnan Anne Whitney, som följde Bremer till en gudstjänst men betraktade den med ”nära nog indignation”). Indignerad blev Bremer istället när de vita försökte påtvinga de svarta sin egen livsstil och sina egna ideal. Lofsvold uppmärksammar (s. 202) detta som Bremers uppfattning om ”the ’otherness’ of African-Americans”. Kvinnor och män har olika sfärer i Bremers värld. Samma sak gällde svarta och vita (detta diskuteras på s. 230). I det förra fallet urskiljer Lofsvold en parallellism, i det senare en hierarki – men Bremer var ju själv kvinna, vilket onekligen gjorde henne partisk för kvinnans plats.

Lofsvold är genomgående försiktig med egna slutsatser. Detta gör att hon hellre lutar sig mot en obetydlig källa (s. 18f.) än själv konstaterar att *Hemmen i den nya världen* inte är en brevroman. Det gör också att slutsatserna – när de kommer – presenteras i förbigående, helt utan de trumpetstötter som vanligen åtföljer avhandlingsförfattarens upptäckter. I många fall hade Lofsvold behövt slå in spiken med ett par rejäla hammarslag. Det gäller kvinnosaken, där man snarast får känslan att Bremer var bakåtsträvare, och slavfrågan, där avhandlingen inte ger klara besked om vad Bremer verkligen tyckte. Mellan kvinno- och slavfrågan finns nämligen tydliga paralleller, som Lofsvold ser men inte slår fast. I båda fal-

len är utbildningen grundläggande, i båda fallen betonar Bremer särarten. Det finns t.o.m. en passage i *Hertha* där jämförelsen görs – slaverna kan glädja sig vid sina religiösa fester. ”Men inom ett kärlekslöst hem i nordens lefva unga qvinnor ett lif, mera bundet och mörkt än den lifegnes och slafvens [...]; hvad som felas, är lifs-luft, är frihet, och framtid, det bröd och vin, som ger lust att lefva.” (s. 73)

Den vaghet som vidlåder avhandlingen hade kunnat avhjälpas. Utan alltför stor genomarbetning hade författaren kunnat förtydliga sina teser och slå fast sina slutsatser. Mycket hade också kunnat avhjälpas genom en hårdare strukturering. Kapitel 2 tycks tämligen godtyckligt disponerat, och den intressanta utredningen om mödrar och hem (s. 78–102) är ganska löst påhängd efter avsnittet ”Great writers and ’scribbling women’”. Den hade passat bättre i direkt anslutning till diskussionen av de amerikanska författarinnorna fjorton sidor tidigare.

Avhandlingsförfattaren har dessutom valt att sammanfatta varje kapitel separat. Det ger visserligen en god överblick av de enskilda kapitlen, men gör också helhetsintrycket kalejdoskopiskt. En avslutande sammanfattning hade kunnat understryka resonemangen och klargöra slutsatserna. Avhandlingens brister ligger nämligen snarare i presentationen än i slutsatserna själva. Särskilt i kapitel 2 (om de kvinnliga författarna), och kapitel 4 (om slavfrågan) finns utmärkt material, och avhandlingen saknar ingalunda förtjänster. På ett rikt utforskat område har Lofsvold skrivit en avhandling utifrån sina egna förutsättningar, som amerikan med många sverigear bakom sig. Genom att binda samman Bremers reseskildring med modern, amerikansk forskning om de behandlade författarna har hon också nått fram till nya slutsatser, som bremerforskningen kommer att ha nytta av lång tid framöver.

Carina Burman

Anders Mortensen, *Tradition och originalitet hos Gunnar Ekelöf*. Symposion. Stockholm/Stehag 2000.

Ett besynnerligt och ibland pinsamt drag i Gunnar Ekelöfs författarskap är hans hårdnackade hävdande av sitt oberoende av litterära föregångare. Varför kan inte denne vidunderlige och annars så självmedvetne diktare medge att han lärt av andra? Och det blir bara värre med åren. 1963 kulminerar irritationen över alla påståenden om Eliot-påverkan med det häpnadsväckande, och uppenbart falska, yttrandet: ”Av E. har jag aldrig varit influerad.” Och det handlar inte bara om T.S.Eliot. Ekelöf tar bryskt avstånd från den akademiska ”påverkningsforskningen” och häri ger han generellt uttryck för ett synsätt, nedärvt från romantiken, där diktaren betraktas som immun mot allt inflytande.